

KARADENİZ'DE CASUSLUK FAALİYETLERİ (1914-1918)

Recep ÇELİK*

ÖZET

Savaşın başlarında Karadeniz'de yoğun casusluk faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bunlar telsiz telgraf ve sahillere yaşanan askeri unsurların istihbarat toplamaları şeklinde olmuştur. Tüm bu faaliyetlerin amacı Karadeniz'deki Osmanlı donamasının hareketlerinden haberdar olmak, ordunun ikmal yollarını sekteye uğratmaktır. Diğer taraftan düvel-i muhasama tebaasının da bu casusluk faaliyetlerine paralel katılımını engellemek için tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda düvel-i muhasama tebaası Anadolu'nun iç kısımlarına gönderilerek muhtemel devlet aleyhine yapabilecekleri zararlı faaliyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tüm bu önlemler alınırken savaş ortamında Osmanlı Devleti'nin insan hak ve hukukunun gözetilmesine gayret sarf ettiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Casusluk Faaliyetleri, Osmanlı Ordusu, Düvel-i Muhasama Tebaası, Rusya, Karadeniz.

ABSTRACT

In the beginning of the WWI, extensive spying activities were done in The Black Sea. Those were wireless-telegram and military elements rolling up to the coasts that obtained intelligence. The aim of those activities was to be informed about fleet of Ottoman and interrupting way of reinforcement. On the other hand, precautions were taken by Ottoman Government to prevent subject of Entente Powers that would likely join to the spying activities. Within this context the subject of Allied were sent to inside places of Anatolia. Thus detrimental activities against the state were tried to prevent by the Ottoman Government. While those precautions were taken, in the war environment, The Ottoman had exerted about protecting human rights possibly.

Keywords: Spying Activities, The Army of Ottoman, The Subject of Entente Powers, Russia, The Black Sea.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
celikrcp@hotmail.com.

Savaşın önce Rusya ile ittifak arayışı içerisine girilmiş fakat bundan herhangi bir netice çıkmamıştır. Zira Rus Hariciye Nazırı Sazanov hükümete verdiği cevapta şunları söylemişti; “...bizim kabul edebileceğimiz şekilde hareket etmedikleri takdirde bütün Anadolu’yu kaybedeceklerdir. Biz İngiltere, Fransa ile müttefik olduğumuz için Türklerin hayatı elimizdedir. Hâlbuki Türklerin bize zarar verecek iktidarlara yoktur...” (Bayar 1967: 1326). Rus Çarı II. Nikola ise; “Türklerin savaşa girmeleri Rusya’ya Karadeniz kıyılarında tarihi görevlerini yapmak için zaten kararlaşmış bulunan yolu açacaktır” demişti (Goloğlu 1975: 247). Osmanlı III. Ordu’sunun karşısında bulunan Rus Kafkas Ordusu, Karadeniz Kıyı, Oltu, Sarıkamış, Erivan ve İran Azerbaycan gurupları olarak örgütlenmişti (Akgül 2005: 121). Karadeniz Kıyı Gurubu Karadeniz sahilleri Rus savaş gemilerinin bombardımanlarına hedef olmuştur. Mayın ve bombardımanlarla Ruslar Karadeniz’deki Osmanlı ticaretini, III. Ordu’ya yapılan asker sevkiyatını, Kafkas cephesinin ikmalini ve kömür nakliyatını sekteye uğratmak istemiştir. Karadeniz sahillerindeki şehir ve limanların bombalanmasıyla Müslüman halkın maneviyatı hedef alınmış, pontusçu Rumlar moralize edilmek istenmiştir. Bu nedenle hükümet, savaşın başlamasıyla birlikte muhtemel Rus saldırılarına karşı gereken tedbirleri almak için Karadeniz sahilindeki valilik ve mutasarrıflıkları uyarmıştır (Köse 2007: 95). Bu dönemde Karadeniz’de mülki olarak iki vilayet (Trabzon ve Kastamonu) ve üç mutasarrıflık (Canik, Bolu ve İzmit) bulunmaktaydı (Aydın 2009: 572). Çalışmada Karadeniz’de yapılan çok yönlü casusluk faaliyetleri incelenmektedir. Bunlar telsiz telgraf muhaberatı ile merkezlerinin faaliyetleri, Rusların Karadeniz kıyı şeridindeki casuslukları ve düvel-i muhasama tebaasının Karadeniz’deki faaliyetleri şeklindedir.

Casusluk Kapsamında Yapılan Telsiz ve Telgraf Faaliyetleri

Savaşın daha başlarında bakıldığında İstanbul ve çevresi telsiz ve telgraf cihazları ile haber alma faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı bir bölge olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu İstanbul ve civarında birçok telsiz ve telgraf merkezi olduğuna artık şüphe kalmamış, ötede beride birçok telgraf merkezi tespit edilmişti. Donanmanın boğaza giriş ve çıkışında bu merkezlerin faaliyete geçtiği anlaşılmaktaydı. Bu merkezlerin ordu ve donanmanın hareketlerini her an düşman unsurlara bildirmesi muhakkak olduğundan aramaların sadece istihbarat üzerine isimleri verilen yerlerle sınırlı tutulmayıp Karadeniz sahilindeki ormanlar, İstanbul’un bütün yerleri ile Osmanlı sahillerini içine alacak şekilde genişletilmesi gerekmişti. Buradan telsiz ve telgraf cihazlarının yerleştirilmesine elverişli yerler ani ve sürekli aranacak, bu aramaların sadece gündüzleri değil geceleri de yapılmasına özen gösterilecekti. Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İstanbul içinde polis müdüriyetine, şehir dışında ise İstanbul Vilayeti’ne çeşitli suretlerde bu merkezlerin ne gibi kısım ve parçaları içerebileceğine dair izahat göndermişti. Buna göre İstanbul Polis Müdüriyeti ile İstanbul Vilayeti’ne nereelerde motor ve buhar makinesi gibi elektrik üretiminde kullanılabilen vasıta

mevcut ise derhal hepsinin kayıt altına alınması ile buraların vakitli vakitsiz teftiş ve incelemeye tabi tutulması gerektiği bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 6 Teşrin-i Sani 1330- 19 Kasım 1914).

Çeşitli suretlerde bu merkezler şu kısımları içermekteydiler;

1- Elektrik kaynağı, bir benzin, gaz motoru veya buhar makinesine bağlı bir dinamo, akümülatör veya çok miktarda pillerden meydana gelmiş bir bataryadır.

2- Çeşitli yollarla imal edilmiş pusulalar ile ahizeler gönderici olarak kullanılmak üzere büyükçe Ruhmkorff Bobinleri.

3- Havai nakil, bir direk üzerine şemsiyeli veya iki sıruk üzerine bazı direklerde olduğu gibi çekilmiş fakat direktten ve zeminden tecrit edilmiş teller ile binadan zemine kadar uzanan tellerden veya tek bir telden oluşur (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 6 Teşrin-i Sani 1330- 19 Kasım 1914).

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Trabzon ve Kastamonu vilayetleriyle Canik, Bolu, İzmit ve Çatalca mutasarrıflıklarına gönderdiği yazıda vilayet ve mutasarrıflıklardan belirtilen hususlarda dikkatli olmalarını istemişti. Telsiz ve telgraf merkezleri bulunduğu el konulacak ve faileri cezalandırılacaktı. Diğer taraftan bazı yerlerdeki elektrik kaynağı, asansör aydınlatması, telefon ve tababette kullanıldığından bunların buldukları yerler tespit edilerek kayda alınacaktı. Ruhmkorff Bobini röntgende kullanılmakta olmakla beraber gayet kolaylıkla bu işler için de kullanılabilirdiğinden bunlar da kaldırılarak en yakın polis merkezlerine teslim edilecekti (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 6 Teşrin-i Sani 1330- 19 Kasım 1914).

Başkumandanlık Vekâleti, Dâhiliye’den Boğaziçi’ndeki Rum, Fransız vs. manastırlarında telsiz ve telgraf cihazlarının bulunması muhtemel olduğundan buraların gözetim altında bulundurulması aranmasını istemişti (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 31 Teşrin-i Evvel 330- 13 Kasım 1914). Aramalarda Canik Mutasarrıflığı, Samsun’da elektrik kaynağı olan mahalleri tamamıyla koruma altına almıştı. Ayrıca Doktor Altunyan Efendi’de olan röntgen ve ruhmkorff bobinlerine el koyularak tahkikat başlatılmıştı (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 7 Teşrin-i Sani 1330- 20 Kasım 1914). Heybeliada’da bulunan Rum Ticaret Mektebi’nde yapılan aramada telsiz telgraf alet ve edevatı tespit edilmişti. Ardından şüphe üzerine tekrar yapılan aramada ikinci bir telsiz telgraf makinesi alet ve edevatı elde edilmişti. Bunun üzerine mektebin idare heyetinin tutuklanarak divan-ı harb-i örfiye gönderilmesi gündeme gelmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- 10 Teşrin-i Sani 1330- 23 Kasım 1914). Yabancı tebaadan olanların telefonları Polis Müdüriyeti Umumiyesi’nce kaldırılmış, buradan Yunan tebaasından Galata’da tüccarlık yapan Kalinikos Efendi’nin ticarethanesinde telefon olduğu haber alınması üzerine telefon hemen buradan kaldırılmıştır (BOA, DH.EUM.SSM. 25/21-Tarihsiz).

Diğer taraftan Telsiz Telgraf Muhaberatının Teatisine Müteallik Kanunname-i Hümayun Ahkâm ve Mevaddı’nın uygulanması çerçevesinde oluşturulan komisyonun kontrol ve arama memurları tarafından şüpheli

görülmek üzere el konulan elektrik alet ve edevatları kapsamında telsiz ve telgraf cihazları ile hiçbir alakası olmayan elektrik aletlerine rastlanılmaktaydı. Bu durumun, bu tür aletlerin sahiplerini haksız yere zarara uğratmakta olduğu anlaşıldığından, arama memurları tarafından tespit edilerek el konulacak aletlerin ne gibi şeyler olduğunun bir dereceye kadar tespitini kolaylaştırmak üzere telsiz telgraf aletleri hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre yukarıda belirtilen üç maddede gösterilen aletlerin birer kısımlarının bir arada olması gerekecek, sadece muhabereyi elde edebilmek için havai nakil ile bir oda içinde küçük bir ahize aletinin bulunması da yeterli olacaktı. Bununla birlikte bu aletlerin kısmen veya tamamı bulunursa arama memurları tarafından bunlara el konulacaktı (BOA, DH.EUM.5.Şb. 4/21- Tarihsiz).

Sahillerdeki Casusluk Faaliyetleri ve Alınan Tedbirler

Karadeniz, XV. Yüzyıldan beri Osmanlı ile Rus Çarlığı arasında bir egemenlik ve çatışma bölgesi olmuştur (Koçer 2007: 196). Zira Karadeniz, tarihi, coğrafi, stratejik ve jeopolitik açıdan önem arz eder. Bu açıdan Trabzon ve havalisi Rusların yayılımında ilk adım veya atlama taşı konumundadır. Bölge Rus yayılımında Karadeniz'in güney duraklarından biri ve hedefi olmuştur (Öksüz-Usta 2014: 27). Trabzon bu zamanda Karadeniz kıyısındaki tek modern liman olma özelliğini taşımakta olduğundan ele geçirilmesi durumunda Ruslar için ileri harekâtlarda bir ikmal limanı olacaktı (Özel 1991: 3-4). Savaşın başlamasıyla hükümet aldığı kararlar büyük gemilerin İstanbul-Trabzon hattında çalışmasını yasaklayarak bölgedeki ulaşımın kayık, küçük tonajlı gemiler, motorlar ve yelkenlilerle yapılmasına karar verdi. Karadeniz kıyı şeridinde ulaşımın küçük deniz vasıtalarıyla yapılması Rusları rahatsız etmeye başlamıştı (Çiçek 2014: 39). Karadeniz'de kontrolü ele geçirmek ve Osmanlı ordusunun ikmalini engellemek isteyen Ruslar, İstanbul'dan hareket eden Bezmialem, Bahriahmer ve Mithatpaşa gemilerini 6 Kasım 1914'te Zonguldak önlerinde batırdı. Böylece Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki etkinliği büyük ölçüde ortadan kalktı ve Rus donanması Karadeniz'de ağırlığını hissettirmeye başladı (Yüksel 2014: 56; Arslan-Usta 2014: 72).¹ 26 Aralık 1914'te Goben (Yavuz) zırhlısı boğazın Karadeniz önünde

¹ Savaşın çıkmasından sonra Rusya'dan ayrılan Osmanlı konsoloslarının çoğu İstanbul'a gelmiş, konsoloslar gerek kendilerinin gerekse Osmanlı tebaasının Rusya'da maruz kaldıkları kötü muamelelere dair raporlar sunmuşlardı. Rusya'da iş için bulunan Osmanlı tebaasının miktarı 150-200 bin civarında tahmin edilmekteydi. Bunların %90-95'i Müslüman ve çoğunlukla Erzurum ve Trabzon'dandı. Rusya'da bulunan bu Osmanlı tebaası genellikle fırıncılık, otelcilik ve lokantacılık yapmaktaydı. Ayrıca bunların içerisinde büyük ticarethane ve servet sahibi olanlar da bulunmaktaydı. Konsolosların raporlarında Osmanlıların mallarının müsadere edildikten sonra hapse atıldığı, sonrasında Sibiry'a'nın uzak vilayetlerine sürgün edildikleri anlatılmaktadır. Odesa Baş Şehbenderi Kamil Bey tarafından verilen raporda, idaresi altında bulunan Osmanlıların savaşın başlamasının ardından bin civarında bir nüfusun Odesa'da kaldığı, bunların önce hapsedildiği sonrasında Sibiry taraflarına sürgün edilerek dükkân ve mallarının yağmalanarak gasp edildiği, meşhur Osmanlılardan Odesa hamallar kethüdası Kantar oğlu Hasan Efendi'nin de bunlar arasında olduğu belirtilmiştir. Novorossisk

bir Rus mayınına çarparak yaralanmıştı. Bu suretle Yavuz’a güvenilerek kurulan Trabzon-Erzurum menzil hattı tehlikeye düşmüş, yerine Ulukışla-Kayseri-Sivas menzil hattının kurulması mecburiyetinde kalmıştı. Bu hat da ancak 1915 baharında işlemeye başlamıştır (Bayur 1991: 380).

Belirtildiği gibi Trabzon savaşta Rusların Karadeniz’deki önemli hedeflerinden biriydi (Başkaya 2014: 88). Askeri ve stratejik açıdan en büyük önemi, İstanbul’dan Anadolu içlerine giden en kestirme ve günün şartlarında en zahmetsiz yol olmasında yatıyordu. Demiryolu bulunmadığından bölgenin deniz yolu ile bağlantısının sağlanması özellikle askeri ve lojistik açıdan büyük önemi haizdi. Bu durum Osmanlı Devleti açısından ne kadar avantaj ise Ruslar için de o kadar zararlıydı (Şahin 2009: 119). Bu bakımdan Rus torpidoları Trabzon Vilayeti’ndeki iskelelere yanaşarak balık tutmakla meşgul olan balıkçıları ve çocukları gemilerine alıp götürmüşlerdir. Özellikle çocukların ağzından tehdit ile alacakları askeri bilgiler ordu için zararlı olacaktı (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 11.11.1330- 24 Ocak 1915). Diğer taraftan balık tutma bahanesiyle denize açılarak casusluk yapmaya kalkışanlar olabileceğinden Adapazarı ve Kandıra kaymakamlıklarından bu hususu önleyici sert tedbirlerin alınması istenmişti. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey seyyar jandarma müfrezelerinin sahillerde sürekli dolaşarak alınmış olan tedbirlerin hakkıyla uygulanmasına özen gösterirlerse casusluğun önlenmesi noktasında istenilen durumun sağlanacağı değerlendirilmesinde bulunmuştu (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 14 Kanun-u Sani 1330- 27 Ocak 1915). Casusluk faaliyetlerinin yanında Ruslar 19 parça donanmasıyla 17 Kasım 1914’te başta Trabzon sahillerini, 1915’te ise Trabzon ve Zonguldak limanlarını topa tutarak tahrip etmişlerdi (Başkaya 2014: 94).

Hükümet 25 Temmuz 1914 ve 24 Ekim 1914 tarihlerinde çıkardığı iki geçici kanunla liman, göl, nehir ve denizlerdeki bütün vasıtalara el koymuştu. Buna göre ihtiyaç duyulan deniz vasıtaları kaptan ve mürettebatıyla birlikte liman reisleri veya mülki idarecilerin gözetiminde düzenlenecek bir tutanakla ordu emrine alınacaktı (Duman 2007: 140). Buna göre Canik Mutasarrıfı Süleyman Necmi Bey, balığa çıkanların liman ve zabıta tarafından teftiş edildiğini, bunların sahilden uzaklaşmasına ve çocukların balığa çık-

konsolosu Atıf Bey de kendisi hapsedildiğinden memuriyet bölgesinde bulunan yine bin kadar Osmanlı vatandaşının ne kadarının dönebilmiş olduğunu bilmediğini raporlamıştı. Kerç konsolos vekili Kemal Efendi tarafından verilen raporda, memuriyet bölgesinde 3500 kadar Osmanlı vatandaşının bulunduğu, bunlardan 2500 Müslümandan 2250 kadarının savaşın başlamasından sonra memlekete dönmüş olduğu, kalan 250 Müslümanın ise mülklerinin haczedilerek sürgün edildikleri belirtilmiştir. Bu raporların değerlendirilmesinden anlaşılacağına göre Rusya’daki Osmanlı tebaası genellikle hapis ve sürgün edilmiş, mal ve mülklerine el konulmuştu. Osmanlı Hariciyesi Rusya gibi “zulüm ve haksızlıklarıyla nam salmış müstebit bir hükümetten” devletler hukuku ahkâmına ve insaniyete göre muamele beklenilmese de Osmanlı vatandaşları ve konsoloslar hakkında yapılan muamelelere akıl, mantık ve insaf çerçevesinde misli ile karşılık verilmesi gerekeceği mütalaasında bulunmuştur (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 14 Şubat 1330- 27 Şubat 1915).

masına kesinlikle izin verilmediğini bildirmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2-15 Kanun-u Sani 1330- 28 Ocak 1915). Bolu Mutasarrıfı Ali Osman Bey'in Dâhiliye'ye gönderdiği şifrede balıkçıların Rus torpidoları tarafından ele geçirilmemesi için 18 yaşını doldurmuş güvenilir ve namuslu kimselerden oldukları anlaşılan balıkçılara, güneşin doğuşundan batışına kadar liman girişiyile çeyrek mil açığa kadar balık tutmaya ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştı. Ereğli'de balıkçılara Zonguldak ve sahilden iki milden fazla açılmamaları ve ufukta gemi görüldüğü zaman hemen en yakın sahile çıkmaları hususu ihtar edilmiş, Bartın ve Düzce kazalarınca da buna benzer tedbirler alınmıştı. (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 20 Kanun-u Sani 1330- 2 Şubat 1915).

Bu arada Zonguldak limanında bulunan iki Fransız bandıralı römorkör de İstanbul Liman Riyaseti'nin bildirmesi üzerine müsadere edilmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 27 Teşrin-i Evvel 1330- 9 Kasım 1914). Zira kömür nakliyatının merkezi Zonguldak'ın sürekli Ruslar tarafından kontrol altında bulundurulması, İstanbul ile Anadolu'nun deniz bağlantısını ve kömür nakliyatını kesmeye yönelikti (Şahin 2009: 122).

Lazistan Sancağı'nda balıkçılık tamamen yasaklandığı gibi merkez ve mühlakatta 20 yaşından aşağı olanların kesinlikle balık tutmaları ve liman dairelerinden vesika almak şartıyla bütün balıkçıların sahilden bir milden fazla açılmaları yasaklanmıştı (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 28 Kanun-u Sani 1330- 10 Şubat 1915). Edinilen bir istihbarata göre ise Lazistan havalisine gitmek üzere içerisinde 15'er Laz bulunan iki kayık Bartın Boğazı ile Amasra'ya uğradıktan sonra Cide açıklarından geçmişti (DH.EUM.5.Şb 10/2- 2 Mart 1330- 15 Mart 1914). Kastamonu Valisi Reşit Bey balık tutma yasağının, iskelelerde çocukların dolaşmalarına ve balık tutmalarına izin verilmemek suretiyle bir kat daha güçlendirildiğinden bahsetmekteydi (BOA, DH.EUM.5.Şb 10/2- 28 Kanun-u Sani 1330- 10 Şubat 1915).

Savaşta Osmanlı'nın Karadeniz'de önemli bir sorunu nakliye hizmetlerinin yetersizliği idi. Doğudaki III. Ordu'nun lojistik desteğinin Karadeniz yoluyla sağlanması bir zorunluluktur. Çünkü Doğu Anadolu'da coğrafyanın ulaşımı kısıtlaması ve yolların elverişsizliği ile nakliye vasıtalarının yetersizliği kara yolu ulaşımını iyice sınırlandırmıştı (Duman 2007: 140). Bunun için Osmanlı sahillerine özellikle de Karadeniz sahillerine yanaşacak olan her türlü deniz vasıtaları hakkındaki sınırlamalara ait bir talimatname yayınlanmıştı. Buna göre casusluğun engellenmesi maksadıyla limanlara ve sahillere, özellikle Karadeniz'e hangi sebeple olursa olsun uğrayan veya yaklaşan deniz vasıtaları hakkında şiddetle uygulanacak talimat şu şekildeydi; limana gelen deniz vasıtası kaptanı kara ile kesinlikle temas kurmadan önce öncelikle liman reisine müracaat ederek yol tezkeresini, hamulesini ve mürettebatının listesini ibraz edecekti. Ardından liman reisi eğer varsa sansür ve gümrük memurlarıyla polis veya jandarmadan oluşan bir heyet gemiye gidip kaptanın gösterdiği evrak içeriğini kontrol edecek, mürettebatın üstleri ve eşyası ile evrakların gemide saklanması muhtemel yerler dikkatle aranacak, sonunda şüpheli bir durum olmadığı takdirde

geminin sahil ile münasebetine izin verilecekti. Bunun dışında geminin yol tezkeresi usulsüz, mürettebat listesinin onaylanmamış, listenin dışında mürettebatın mevcudiyeti veya listede yazılı mürettebattan birkaçının sebebi ispat edilemeyen yokluğu, hamulede kaçak veya yasaklı eşya, basılı veya değil sansür ve posta damgasından geçmemiş evrakların ortaya çıkması halinde geminin kesinlikle kara ile bağlantısı engellenecekti. Geminin kaptan ve mürettebatı da en yakın askeri divan-ı harbine sevk edilecekti. Eğer gemi limanların dışında sahillerin herhangi bir kısmına yanaşmışsa gözetlenecek veya yakın sahil köyde inzibat memurları bulunmadığı takdirde mahalli memurlar tarafından yukarıdaki talimatlar yerine getirilerek en yakın askeri kumandanlık durumdan haberdar edilecekti. Liman dışında sahile yanaşan gemiler genellikle şüpheli addedilecek ve buna göre şiddetli tedbirler uygulanacaktı (BOA, DH.EUM.SSM. 53/64- Tarihsiz).

Düvel-i Muhasama Tebaasının Anadolu’nun İç Kısımlarına Gönderilmesi

Savaş sırasında uygulanan sürgünlerin altında genel olarak misilleme politikaları yatmaktadır. Misillemeler, İtilaf devletlerinin savunmasız Osmanlı sahil ve limanlarını bombalaması sonucu oluşan can ve mal kayıplarına karşılık gerçekleştirilmiştir. Böylece düvel-i muhasama tebaası harp esiri olarak tutuklanıp sürgün edilmişlerdir. Bunun yanında sürgünler, Osmanlı’nın savaş halinde bulunduğu devletlerin Osmanlı Devleti tebaasına yönelik hareketleri de aynı şekilde karşılık bularak bir kısım sürgünler de şüphe ve casusluk zannıyla gerçekleştirilmiştir (Sonat 2014: 262-264). Başkumandanlık Dahiliye’den, Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde bulunan düvel-i muhasama tebaalarının ülke dışına ve içine gönderilmeleri hakkındaki kararın ne dereceye kadar uygulandığına ve geri bırakılmış olanlar varsa bunların geciktirilme sebepleriyle miktar ve tabiiyetleri hakkında bilgi talep etmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 7/56- 23. 10 1330- 5 Ocak 1915). Zira iç kesimlere gönderilen düvel-i muhasama tebaasının, düşman devlet tabiiyetinde olmalarından ve bu manada bu kimselerin potansiyel tehlike olarak görülmesi dolayısıyla sürekli kontrol ve gözetim altında bulundurulmak istenmeleri etkili olmuştur (Sonat 2014: 264). Heyet-i Vükela kararı ile de Dahiliye Nezareti’ne gönderilen tebliğ üzerine vilayetlerde bulunan düvel-i muhasama tebaasından yalnız zararlı olanları yasaklı bölgeler dışındaki yerlere gönderilerek diğerleri buldukları mahallerde bırakılmıştı. Düvel-i muhasama tebaası hakkındaki kararlar birkaç kez değiştirildiğinden nelerde ne miktarda buldukları hakkında ayrıntılı bilgi yoktu. (BOA, DH.EUM.5.Şb 7/56- 27 Kanun-u Evvel 1330- 9 Ocak 1915).

Askeri sebepler dolayısıyla düvel-i muhasama tebaası Karadeniz sahillerinden Anadolu içlerine gönderilmekteydi (BOA, DH.EUM.5.Şb 28/27- 31 Ağustos 1332- 13 Eylül 1916). Bunun sebepleri şu şekildedir; düvel-i muhasama tebaasının İtilaf Devletlerinin gemi ve donanmalarına yardım etme ihtimali ile Osmanlı Donanmasının güvenliğinin sağlanması için bo-

ğazlarda düvel-i muhasama tebaasının bırakılmasının uygun görülmemesidir (Sonat 2014: 265). İngiliz Hükümeti bu nedenle Karadeniz limanlarında ikamet eden İngilizlerin Anadolu içlerine gönderilmelerini protesto etmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 29/15- 21 Eylül 1332- 4 Ekim 1916); HR.SYS. 2146/37- 25 September 1916- 25 Eylül 1916). Ailevi sebeplerle düvel-i muhasama tebaasından yer değişikliği talepleri geldiği görülmektedir. Amerika Sefareti Hariciye'den, Karadeniz sahilinden uzaklaştırılmış olan düvel-i muhasama tebaasından Samsun'da Yollar Şirketi (Societe des Routes) ajanı İtalyalı Giuseppe Casaretto ve Samsun reji memurlarından İtalyalı Vladimir Scheggi ile Scheggi'nin erkek kardeşi ile hanımının (Giuseppe Casaretto Kayseri'de diğerleri ise Ankara'da bulunuyordu) İstanbul'da oturan babalarının yanına gelmelerine izin verilmesini talep etmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 29/28- 24 Eylül 1332- 7 Ekim 1916). Fakat Baş Kumandanlık Vekaleti söz konusu İtalyanların İstanbul'a gelmelerinin mahzurlu olduğunu bildirmiştir (BOA, DH.EUM.5.Şb 29/28- 5 Teşrin-i Evvel 1332- 18 Ekim 1916).

Amerika Sefareti bunun yanında Karadeniz sahillerinde bulunan düvel-i muhasama tebaasının Anadolu'nun iç kısımlarına gönderilmesinde alınan tedbirler hususunda Hariciye Nezareti'nin dikkatini çekmiştir.² Buna göre Samsun'daki Amerikan konsolos memurundan alınan bilgide 15 Ağustos'a kadar düvel-i muhasama tebaasından yaklaşık 263 kişi Samsun'u terk etmişti. Bu sayı 150 Rus, 63 Fransız, 39 İtalyan, 8 İngiliz ve 3 Sırp'tan oluşuyordu. Bunlar acele bir şekilde Samsun'dan çıkmaya zorlanmış üstelik araba sıkıntısından dolayı Samsun'dan Sivas'a gönderilmelerinde kendilerinden çok yüksek miktarda nakil ücreti alınmıştı. Bu nakliyatın bütün masrafı ve gidecekleri yerlere kadar işeleri için kendilerine verilen tahsisat, alakalı hükümetler tarafından sefaretin emrine verilmiş olan yardım paralarından ödenmişti. Amerika Sefareti hiçbir masrafın mahalli Osmanlı memurları tarafından ödenmediğini belirtmişti. Bu kimselerin Samsun'dan Sivas'a kadar olan nakil masrafları 4 bin liradan fazla tutmuştu. Bu miktar yapılacak toplam nakil masraflarının da küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Zira Sivas'tan Yozgat'a kadar araba ücreti adam başına 35 ila 40 lira arasında olacağı düşünülmekteydi ki bu fiyatlar mevcut fiyatların çok üzerindeydi. Düvel-i muhasama tebaasından yaklaşık 220 kişi daha iç kısımlara gönderilmek üzere Giresun ve Ordu'dan Samsun'a geleceklerdi. Bunların da nakil ve işeleri yeniden büyük bir miktara ulaşacaktı. Amerika Sefareti, belirtilen durum hakkında Osmanlı Hariciyesinin dikkatini çekmiş, bu tebaa-i muhasamanın bir an önce gönderilerek işelerinin sağlanmasına yardımcı

² Osmanlı Devleti savaş yıllarında ABD ile ilişkilerin bozulmamasına önem vermiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi Osmanlı coğrafyasında yaşayan Amerikalıları oldukça endişelendirmişti. İncelenen belgelerde Karadeniz sahillerinde yaşayan herhangi bir ABD vatandaşının Anadolu içlerine gönderilmediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yetkililer ABD ile olan ilişkilere zarar vermemek adına Amerikan vatandaşlarına nahos muamelede bulunulmamasını, istenmeyen durumlara meydan verilmemesini mülki amirlerden istemiştir (Gencer 2009: 253-254).

olunması hususunda gerekli tedbirlerin alınmasını rica etmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 32/38- 4 Eylül 1332- 17 Eylül 1916); HR.SYS. 2146/31- 13 Ağustos 1332- 26 Ağustos 1916). Samsun’dan Sivas’a gönderilen Fransızlar Yozgat’a, İtalyanlar Kayseri’ye ve Ruslar da Ankara’ya gönderilmektedirler. Nitekim bunların mültecilerin gelmeleri dolayısıyla Sivas’ta iskanları mümkün değildi (BOA, DH.ŞFR. 528/78- 1 Ağustos 1332- 14 Ağustos 1916).

Diğer taraftan Konya’nın Bozkır ve Sultaniye kasabalarına, keza Samsun ve Karadeniz sahilinin başka yerlerinden iç kısımlara sürülmüş düvel-i muhasama tebaası siviller için Amerika Birleşik Devletleri acilen Osmanlı Hükümeti’nden bu sürgündeki yabancıların (özellikle Bozkır ve Sultaniye’dekilerin) havası daha sağlıklı bölgelere gönderilmesini talep etmişti. Buna ilaveten Ankara ve Konya yoluyla Bozkır’a Karadeniz’den gelmiş 75 Rus ve İtalyan için de aynı durum söz konusuydu. Sefaretin verdiği bilgilere göre bu 75 kişiden bazıları da Konya’dan Beyşehir’e gönderilmişti. Burada onların kalacak yer bulmasında çok büyük güçlüklerle karşılaşmış, üstelik kaldıkları yerlerin kiralari da peşin olarak ödenmişti. Mahalli yetkililer bunlara ayrıca iç bölgelerden daha uzak yerlere gitmek zorunda kalacaklarını söylemişti. İçlerinde çok sayıda kadın ve çocuk da bulunuyordu ve kadınlardan ikisi ise loğusaydı. Yeteri miktarda yiyecek bulma sıkıntısından başka uzun ve zorlu bir seyahate tabi tutulmuşlar, hiçbir doktor da yanlarında bulundurulmamıştı. Bu yüzden sağlık durumları da sürekli kötüleşmişti. Bölgede hüküm süren şiddetli kış ve sağlıksız koşullar yüzünden bu insanlar arasındaki ölüm oranının yüksek olması beklenmekteydi. Sürgündeki bu yabancılar kendilerine eşlik eden korumalarının da masraflarını ödemek zorunda kalmışlardı. Sefaret düvel-i muhasama tebaasının sefil durumları hakkında daha fazla ayrıntıya girmek istemiyordu. Savaşın ilk aylarında bunların tahsisatları (harçlıkları) dahi hükümetleri adına Amerikan Sefareti tarafından ödenmişti. Yine bunlar hayatlarının geri kalan kısmını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeyi çok zor görmekteydiler. Bu yüzden Amerikan Sefareti hükümetten durumun ciddiyetinin farkına varmasını beklemekte, durumlarının düzelmesi için gerekli adımları atmasını, özellikle bu sivillerin iklim yönünden daha sağlıklı, gıda yönünden yeteri miktarda tedarige ve diğer imkanlara sahip olabilecekleri Anadolu’da var olan bir çok yeri dikkate almasını istemektedir (BOA, HR.SYS. 2146/31- 20 November 1916- 20 Kasım 1916). Yine Amerika Sefareti önceden Bozkır’a gönderilmiş 108 kişiden oluşan düvel-i muhasama tebaasının Seydişehir’e nakilleri ile diğer hasta, ilaçsız ve yiyecekleri olmayan bu kimselerin şikayetlerinin ortadan kaldırılmasını hükümetten rica etmişti (BOA, HR.SYS. 2146/31- 3 Kanun-u Evvel 1332- 16 Aralık 1916).³

³ Yer değişikliği talepleri hususu devlet tarafından geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda değerlendirme sonucu uygun görülen kişilerin yer değişikliği talepleri kabul edilmiştir. Değerlendirmede bazı kriterler getirilmiştir. Buna göre Dahiliye Nezareti, sürgün yerinin hava ve doğasına alışamayarak hastalandığını beyan eden sürgünlerin yer değişikliği

Ayrıca askeri gerekçelerle 70 hanede 178 nüfus düvel-i muhasama tebaası da Samsun'dan Yozgat'a ardından Sivas'a nakledilmişlerdi. Bunların bir kısmı kendi vasıtalarıyla diğerleri de hükümet tarafından kiralanan arabalarla gönderilmişti. Bunun için muhacirin tahsisatından 13 bin 200 kuruş nakliye ücreti ödenmiştir. Buna göre Amerika Sefaret'nin Hariciye nezdindeki girişimlerinden olumlu bir netice alındığı anlaşılmaktadır (BOA, DH.EUM.5.Şb. 32/38- 3 Kanun-u Sani 1332- 16 Ocak 1917). Gerek Konya gerekse Seydişehir'deki mahalli memurları yaptıklarını haklı gösterecek hiçbir sebep göstermemişlerdi (BOA, HR.SYS. 2146/31- 24 November 1916).

Hem Osmanlı hem de onun müttefiki devletler hakkında aleyhte propaganda yaptıkları gerekçesiyle sürgün edilenler de mevcuttur. Aleyhte propagandanın olumsuz sonuçlar doğurabileceği göz önüne alındığında bu gibi kimselere müsamaha gösterilmemiştir (Sonat 2014: 266). İtalyan tebaasından Carmelite tarikatından Pere Benoit isminde bir rahip Konya'ya gelmiş daha sora Seydişehir'e gönderilmişti. Onun seyahat masrafları 10 pounds tutmuştu. Rahip Seydişehir'de 2 gün kalmış daha sonra yerel makamlar tarafından Konya'ya dönmeye zorlanmıştı. Yaklaşık 5 pounds daha seyahat masrafı için gerekmişti. Konya ve Seydişehir'deki yetkililer bu muamele için herhangi özel bir neden ileri sürmemişlerdi. Fakat tamamı yaklaşık 30 pounds İtalyan Relief'den harcanmak zorunda kalınmıştı. Bu sadece bu türden benzer durumlardan bir tanesiydi. Hiçbir açık neden olmaksızın enterne edilmiş sivillerin seyahat masrafları için çok büyük miktarlar harcanmak zorunda kalınmaktaydı (BOA, HR.SYS. 2146/31- 24 November 1916- 24 Kasım 1916).

Ereğli'de ikamet eden Hacı Loka ve Dimitri, Karadağ işlerini takip etmekte olmasından dolayı diva-ı harbi örfi kararıyla Araç'a, bunlardan Dimitri sınır dışı edilmek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Hacı Loka Araç'ta doktor olmadığı için tedavi edilememişti dolayısıyla sürgün mahallinin doktor ve eczanenin olduğu bir yerle değiştirilmesini talep etmişti. Kastamonu Valisi Hacı Loka'nın Boyabat kazasında hem doktor hem de eczane olması dolayısıyla buraya nakledilebileceğini, aksi takdirde Dimitri ile beraber sınır dışı edilmesi gerektiğini Dahiliye'ye bildirmiştir (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 11 Haziran 1331- 18 Haziran 1331; 24 Haziran 1915- 1 Temmuz 1915). Hacı Loka Dahiliye'ye çektiği telgrafta aslen Osmanlı olduğunu ve Ereğli'de kunduracılıkla uğraştığını fakat sorgusuz bir şekilde Araç'a gönderildiğini, halbuki hükümetine sadık ve ailesinin geçimini sağlamaktan başka bir gaye gütmeyen birisi olarak kendisine yapılan muamelenin adaletle bağdaşamayacağını belirterek hükümetin adaletine sığınmıştı (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 2 Haziran 1331- 15 Haziran 1915). Yine Yunan tebaasından Dimitri de Ereğli'de ticaretle meşgulken sebepsiz ve süresiz Araç'a

taleplerinin ancak doktor raporu getirmeleri şartıyla kabul edilebileceğini vilayet ve mutasarrıflıklar kanalıyla belirtmiştir (Sonat 2014: 272-273).

sürüldüğünü ifade ederek, ticarettten mahrum bırakıldığını söyleyerek hükümetten adalet beklemişti (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 14 Haziran 1331- 27 Haziran 1915).

Karadağlı Yorgi ile arkadaşları da önceden yerleşik oldukları Zonguldak’a iadeleri mümkün olmadığı takdirde sürgün yerlerinin değiştirilmesini, aksi halde kendilerine yevmiye verilmesini talep etmişlerdi (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 23 Haziran 1331- 6 Temmuz 1915). Ereğli’de ikamet etmekteyken burada kalmaları mahzurlu görülen, ardından Zonguldak mahalli memurları tarafından tutuklanarak Bolu’ya, örfi kararlarla Kastamonu’ya, Kastamonu’dan Çorum’a ve son olarak buradan da İstanbul’a gönderilen Yunan tebaasından Augustino Kostandolaki ile oğlu Yorgi’nin de seyahatlerine kısıtlamalar getirilmişti (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 24 Mart 1331- 6 Nisan 1915); DH.EUM.ECB, 1/43- 19 Temmuz 1331- 1 Ağustos 1915); DH.EUM.ECB, 1/43- 1 Haziran 1331- 14 Haziran 1915). Augustino Kostandolaki ile oğlu Yorgi ve Ereğli’de ikamet ederken buradan Kastamonu’ya, Kastamonu’dan da Araç’a sürgün edilmiş olan Dimitri Papa Yorgi, Dedeabağ yoluyla sınır dışı edilmek üzere İstanbul’a gönderilmişlerdi (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 16 Haziran 1331- 29 Haziran 1915). Yunan Sefareti hükümetten Yunanlı Augustino Kostandolaki ve Dimitri Papa Yorgi’nin eğer Ereğli’de ikametleri mahzurlu görülüyse bunların tabiiyetlerinden dolayı memleket içinde değil, bilakis Yunanistan’a gönderilmeleri gerektiğinden bahisle serbest bırakılmalarını istemişti (BOA, DH.EUM.ECB, 1/43- 27 Nisan 1331- 10 Mayıs 1915).

Avadis Avadiyof adında 60 yaşlarında bir Rus vatandaşı da Ankara’ya sürülmüştü (BOA, DH.EUM.2.Şb 39/30- 8 Temmuz 1333- 8 Temmuz 1917). Eşi ise, son derece hasta olması münasebetiyle hükümetten Avadiyof’u İstanbul’a getirtmek için müsaade istemişti (BOA, DH.EUM.2.Şb 39/30- 26 Eylül 1333- 26 Eylül 1917). Avadiyof, Ankara’ya Rus tabiiyetindeki bütün Ermeniler meyhanesinde gönderilmişti. Kendisinin “*eşhas-ı muzırradan*” olup olmadığı hakkındaki soruşturma neticesinde ise şahsının temiz olup ticaretle meşgul bir kimse olduğu anlaşılmıştı. Buna göre Avadiyof’un, Galata’da bir şirketin vekil müdürü olmakla onun Ankara’ya gönderilmesi şirket için telafisi mümkün olmayan zararlara sebep olacağından kendisinin İstanbul’a dönmesine izin verilmesi talep edilmişti (BOA, DH.EUM.2.Şb 39/30- 8 Teşrin-i Sani 1333- 8 Kasım 1917).

Düvel-i muhasama tebaası yanında yerli Rum unsurlar da devlet aleyhine zararlı faaliyetler içerisine girmişlerdi. Karadeniz’deki Rumlar, ordunun durumu, mevkiileri ve çıkarma yapmaya müsait yerleri kıyıda işaretleyerek Ruslara bildirmekteydiler (Alşan 2014: 178). Ruslara casusluk yapan Rumlar cephe gerisinde aktif düşman olmuşlardı (Balcıoğlu 1993: 94). Buna göre Karadeniz sahilinden Anadolu içlerine gönderilecek Rumların sevk şartları hakkında Baş Kumandanlık ile III. Ordu Kumandanlığı arasında yapılan muhaberat neticesinde Baş Kumandanlık’tan verilen talimatın esasları şu şekildeydi; Rum köylerinden veya ahalisinden hangilerinin ve kimle-

rin iç kesimlere gönderileceğine askeri cihet karar verecekti. Dâhile gönderilecek köy ahalisinin sevki sırasında bunların mümkün olduğunca istirahatleri, iâşe ve iskânları temin edilecek, can, mal ve ırzları güvenceye alınacaktı. İç kısımlara gönderilecek olan Rumların sadece şüpheli olanlarına işlem yapılacaktı (BOA, DH.ŞFR. 72/148- 21 Kanun-u Sani 1332- 3 Şubat 1917). Zira mahalli yetkililer bütün Rumların iç kısımlara sevkini istemiş, fakat Harbiye Nazırı bu düşünceye karşı çıkmıştır. 12 Mart 1916'da verdiği emirle nakil işlemine sadece casusluk ve çetecilik yapanlar tabi tutulacaklardı (Balcioglu 1993: 95).

Mahallerinde kalmaları mahzurlu görülen Rumlar kısmen Sivas Vilayeti'ne sevk edilmiş ve Sivas'ta Müslüman mülteci bulunmayan mahallerde muhafazaları kararlaştırılmıştı (BOA, DH.ŞFR. 64/30- 30 Nisan 1332- 13 Mayıs 1916). Marmara sahilindeki Rum köylerinde yoğunluk olduğundan Yeniköylülerin buralara gönderilmesi uygun görülmemişti. Askeriye Karadeniz sahilinde bulunan ve sırf Rum olan Yeniköy'ün 27 Nisan'a kadar tahliyesini istemişti. Yine mevki-i müstahkem civarında bulunmalarından dolayı bir kısım Rum köyleri de kaldırılarak diğer Rum köyleri ile birleştirildiği gibi İstanbul'un Domuzdere ve Bahçeköy ahalisi de gönderilerek Silivri'nin Fener ve Çanta köylerine yerleştirilmişti (BOA, DH.ŞFR. 469/114- 22 Nisan 1331- 5 Mayıs 1915).

Sahil şeridindeki Rum kayıkçılar hakkında tahkikat yapılarak tüm kayıklar kefalete bağlandı. Rumların deniz yoluyla seyahat yapmaları da yasaklandı. Giresun Rumlarının Giresun-Keşap, Ordu Rumlarının Ordu-Piraziz yolu üzerinde askeri erzak naklinde görevlendirilmeleri güvenlik açısından uygun görülmeyerek bu işin Türkler tarafından yerine getirilmesine karar verildi. Bunun yanında sahillerde sabit polis karakolları kuruldu (Balcioglu 1993: 94). Dahiliye Nezareti bir gurup Yunanlının Levanteyn Kumpanyası'nın Konstantin vapuruyla Karadeniz'de seyr-ü sefer etmesine izin vermemiş ve bu Yunanlılar vapurdan indirilmişlerdi. Düvel-i muhasama tebaasından olmaları münasebetiyle Karadeniz'e gidip gelmeleri doğru bulunmamış, üstelik İstanbul'a bir iş ve alakaları olmayanların da askeri bir karardan sonra Anadolu'nun iç kısımlarına gönderilmeleri Dâhiliyece uygun görülmişti (BOA, DH.EUM.5.Şb 65/27- 14 Temmuz 1334- 14 Temmuz 1918).

Sonuç

Karadeniz'in coğrafi ve stratejik önemi, bölgede başta Ruslar olmak üzere itilaf devletlerinin yoğun faaliyet göstermelerine sebep olmuştur. Bu kapsamda casusluk faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle telsiz ve telgraf merkezleri ile ordunun hareketi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada devletin ilgili birimleri teyakkuz halinde olmuş, casusluğun muhtemel zararları en aza indirmeye için gayret sarf edilmiştir. Her elektrik alet ve edevatının telsiz telgraf cihazları ile alakası olmadığından bu noktada el konulacak cihazlarda aşırıya gidilmekten de kaçınılmıştır. Ruslar, Ka-

radeniz sahilleri ile limanlarına yanaşarak halk ile temas kurmaya çalışmış, halktan alacağı istihabari bilgilerle Karadeniz’deki operasyonlarını güçlendirmek istemiştir. Rumların da içte casusluk faaliyetlerine alet olduğu anlaşılmaktadır. Vilayet ve mutasarrıflıkların aldığı etkin tedbirlerle olası casusluk faaliyetlerinin önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda balıkçılara kısıtlamalar getirilmiş, denizde açılacakları mesafeler sınırlandırılmıştır. Yine Karadeniz sahillerine yanaşacak her türlü deniz vasıtaları hakkında çıkarılan bir talimatname ile casusluk faaliyetleri engellenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında sahillerdeki düvel-i muhasama tebaası da Anadolu’nun iç kesimlerine gönderilerek muhtemel devleti zaafa uğratacak etkinliklerden uzaklaştırılmışlardır. Bu husus Amerika Sefareti aracılığı ile İtilaf Devletleri’nin şikayetlerine sebep olmuştur. Ancak savaş ortamında bazı tasarrufların güvenlik refleksleri ile gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.EUM.5.Şb. 4/21, 7/56, 10/2, 28/27, 29/15, 29/28, 32/38, 65/27.
DH.EUM.2.Şb. 39/30.
DH.EUM.SSM. 53/64; 25/21.
DH.EUM.ECB. 1/43.
DH.ŞFR. 72/148, 64/30, 469/114; 528/78.
HR.SYS. 2146/31; 2146/37.

Kitap ve Makale

AKGÜL, L. Hilal (2005), “I. Dünya Savaşı ve Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşımı İçinde Batum”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, sayı.1: 116-140.
ALŞAN, Songül (2014), “Doğu Karadeniz’de Rus Çekilişi Sırasında Ermeni Faaliyetleri (1916-1918)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 17: 173-184.
ARSLAN, Zehra- USTA, Yeliz (2014), “Rize’de Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Donanmasının Faaliyetleri ve Göçmenlerin Durumu (1915-1917)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 17: 71-84.
AYDIN, Mahir (2009), “Rusya’nın Çanakkale İntikamı Karadeniz Bombardımanı”, *Uluslararası Giresun ve Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, c. I, Ankara: Giresun Belediyesi.
BALCIOĞLU, Mustafa (1993), “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *OTAM*, sayı. 4: 91-97.
BAŞKAYA, Muzaffer (2014), “İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’da Rus İşgali”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 17: 85-100.
BAYAR, Celal (1967), *Ben de Yazdım*, c. 4, İstanbul: Baha Matbaası.

- BAYUR, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılabı Tarihi*, c. III/I, Ankara: TTK Basımevi.
- ÇİÇEK, Rahmi (2014), "Birinci Dünya Savaşında Ordu Kazası", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 17: 31-54.
- DUMAN, Önder (2007), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Karadeniz'de Osmanlı Kayık Taşımacılığı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 2: 137-147.
- GENCER, Fatih (2009), "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 28, sayı. 46 : 249-264.
- GOLOĞLU, Mahmut (1975), *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Ankara: Kalite Matbaası.
- KOÇER, Gökhan (2007), "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, c. 1, sayı. 1: 195-217.
- KÖSE, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, c. II, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı.
- ÖKSÜZ, Hikmet- USTA, Veysel (2014), "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", *Türkiyat Mecmuası*, c. 24: 25-51.
- ÖZEL, Sabahattin (1991), *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara: TTK Basımevi.
- SONAT, Ramazan (2014), "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası (1914-1918)", *Tarihin Peşinde*, sayı. 11: 259-290.
- ŞAHİN, Enis (2009), "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali (1916)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 7: 117-140.
- YEL, Selma (2001), "1914-1919 Seneleri Arasında Trabzon'un Genel Durumu ve Rum/Ermeni İddiaları", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları: 559-566.
- YÜKSEL, Ayhan (2014), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sayı. 17: 55-70.